

Niemeijer, H. E., *Batavia. Een koloniale samenleving in de zeventiende eeuw* (Amsterdam: Balans, 2005, 440 blz., €19,95, ISBN 90 5018 723 4).

Batavia, het huidige Jakarta, vaak aangeduid als de ‘koningin van het Oosten’, heeft altijd tot de verbeelding gesproken. Reeds in de zeventiende eeuw door dichters bezongen en door reizigers beschreven werd de stad in de twintigste eeuw het onderwerp van wetenschappelijk onderzoek. Allereerst het grote werk *Oud Batavia* van dr. F. de Haan, de fameuze stadsarchivaris van Batavia, die in 1922 het eerste alomvattende beeld schetste van het leven in de tijd van de Verenigde Oostindische Compagnie. Meer dan een halve eeuw later volgde de studie van Leonard Blussé over het aandeel van de Chinezen in de opbouw van de stad en de integratie door de kerk van Aziatische vrouwen in de Europese mannenwereld. Remco Raben vergeleek de demografische en etnische ontwikkeling van Batavia met het oudere door de Portugezen aangelegde Colombo op Ceylon. Het bijzondere van Batavia is dat het de eerste en grootste poging is geweest van koloniale stadsstichting door Nederlanders. Dat er ondanks deze belangwekkende studies voldoende ruimte was voor nieuw onderzoek bewijst Henk Niemeijer met deze bij tijden fascinerende studie van het ‘gewone volk’, de grote menigte van stadsbewoners die niet behoorde tot de toplaag van bestuurders en hoger compagniespersoneel. In deze studie is ook Niemeijers dissertatie *Calvinisme en koloniale stads-cultuur 1619-1725* (VU Amsterdam 1996) verwerkt.

Zoals in elke koloniale stad in de tropen, of het nu gaat om het Portugese Goa, het Spaanse Manilla of het Engelse Calcutta en Franse Pondicherry, vormden Europeanen in het oude Batavia slechts een kleine minderheid. Een Nederlandse volksplanting kwam niet echt van de grond. In Batavia bestond de meerderheid van het stedelijke inwonertal uit slaven, die voornamelijk uit India en de Indonesische archipel afkomstig waren; verder waren er de zogenaamde mardijkers, Portugees sprekende en gekerstende vrijgelaten slaven; daarnaast vormden de Chinezen een belangrijke bevolkingsgroep. Tenslotte waren er de vrije ‘Indonesiërs’ afkomstig uit allerlei delen van de archipel. Niet alleen bezat Batavia een Aziatische meerderheid, maar had de stad, aldus Niemeijer, ook een hoofdzakelijk Aziatisch karakter. Omdat die geschiedenis zowel door Nederlanders als Indonesiërs zou zijn vergeten, wil de auteur de rol van de Aziatische meerderheid van Batavia weer aan het licht brengen. Niemeijer noemt deze gemengde populatie van verschillende etnische groepen met elk hun eigen taal, cultuur en religie een multiculturele samenleving, maar jammer genoeg werkt hij dit begrip niet nadrukkelijk uit.

Een mooie vondst om het leven in de stad dichterbij te brengen is de introductie van de *serambi*, de waranda vanwaar het leven op de straat gadeslagen en besproken werd en waar soms ruzies uitbarstten met voorbijgangers, wat naderhand zijn weerslag vond in notariële protocollen. Als gevolg van het ontbreken van een uitgebreid overheidsapparaat zowel in de Republiek als overzee, wendden inwoners van de stad zich gemakkelijk tot de notaris om hun grieven, klachten over en bezwaren tegen medebuurtbewoners vast te laten

leggen. Deze getuigenissen werden dan weer gebruikt bij een appel op de overheid of voor de rechtbank.

Dankzij uitgebreid onderzoek in de archieven van het oude Batavia slaagt Niemeijer erin het gewone volk te laten zien, de zwoegers die de stad opbouwden, het vuile werk opknaptten, de grachten groeven, de bossen rondom de stad ontgonnen en de suikerplantages aanlegden. Interessant is ook de wijze waarop hij laat zien dat de overheid slechts beperkt greep had op de ontginning van de Ommelanden en hoe allerlei hoger geplaatste en rijkere stadsbewoners hiervan gebruik maakten. Veel wordt er ook gezegd over de slavernij als institutie en de vraag of Batavia nu tot het milde of meer harde type van slavensamenleving moet worden gerekend. Argumenten voor beide vormen zijn aan te voeren. De rol van de kerkelijke armenzorg is daarbij van belang om gekerstende vrijgelaten slaven op hun oude dag te onderhouden; verhelderend voor deze discussie zijn ook de verslagen van eigenaren die hun slaven letterlijk (lieten) doodslaan. Origineel is de rol van de kerk bij de integratie van allerlei Aziaten in de Nederlandse samenleving.

Verder komen de grote groep 'Moren', de veelal uit India afkomstige handelaren, en de Chinezen uitgebreid aan bod. Beide groepen stonden onder eigen hoofden, de gebruikelijke wijze waarop in Aziatische havensteden werd omgegaan met vreemdelingen. Ondanks de informatie die over hen wordt gegeven, zijn zij door de wijze waarop zij opgenomen waren in de stad en door hun andere religie en taal, beperkt zichtbaar. De luidruchtige dagen durende Chinese feesten trokken veel Europese toeschouwers, maar of dit nu leidde tot meer begrip? De kerkenraad moest dit in zijn ogen heidense vertoon wel tolereren. Dit gold ook voor de bouw van moskeeën, voor het overige gaf de moslingroep door zijn ingetogen levenswandel weinig aanleiding tot nadere aanraking. Op dit punt wreekt zich de keuze voor geschiedschrijving van onderop en was meer aandacht voor de rol van de overheid als bindende factor van deze verdeelde samenleving nuttig geweest.

Ondanks het rijke en vaak fascinerende materiaal over allerlei ruzies in Batavia had ik graag gezien dat Niemeijer zich meer gespiegeld had aan algemene concepten en theorieën over de koloniale en de vroegmoderne samenlevingen. Ik mis dat vooral bij de uitwerking van conflicten. Bij de beoordeling ervan hangt veel af van het kader en de wijze van interpretatie. Nu lijkt het voornamelijk te gaan om een zootje ongeregeld volk dat elkaar om niets voor *filho* of *filhade puta* (hoerenkind) uitmaakte. Ziet men deze uitlatingen alleen als een bewijs van het lage allooi van betrokkenen dan wordt voorbij gegaan aan de functie van het conflict. Binnen en tussen de verschillende groepen in Batavia bestonden stands- en statusverschillen. Veel daarvan doet denken aan het 'heren en slavengedragspatroon' dat Harrie Hoetink zag op Curaçao. Ook in Batavia gaat het om de relatieve status van betrokkenen. Bij een zo openbaar levende samenleving met een sterke Portugese invloed, speelden op alle niveaus eer en aanzien een grote rol. Uiteraard werd er gediscrimineerd, maar meer expliciete aandacht voor

schaamte en schuld culturen had de Bataviase samenleving scherper in beeld gebracht.

J. van Goor

Bost, H., *Pierre Bayle* ([Parijs]: Fayard, 2006, 684 blz., € 27,-, ISBN 2 213 62592 1).

Al in het eerste hoofdstuk van deze omvangrijke biografie legt Hubert Bost zijn kaarten op tafel. Weliswaar weten wij zo goed als niets over de vroege jeugd van Pierre Bayle, zo betoogt Bost, maar het verhaal van David Durand als zou de domineeszoon Bayle van jongs af aan weinig belangstelling aan de dag hebben gelegd voor de protestantse eredienst – liever ging hij jagen – is de wereld in geholpen door zijn tegenstanders, die *le philosophe de Rotterdam* verweten dat hij een verkapte atheïst was. In het volgende hoofdstuk gaat Bost nog verder: zelfs het besluit van de 21-jarige student Bayle om in 1667 katholiek te worden, vloeide voort uit goed-protestantse overwegingen. Want hij koos niet de ‘voie d’autorité’, maar de ‘voie d’examen’, en het was de overtuigingskracht van de katholieke apologetiek die de jonge intellectueel ertoe bracht zich te bekeren. Die bekering was, zoals bekend, van korte duur, en Bost beschrijft met verve de onzekere periode die volgde. Bayle studeerde in Genève, werd huisleraar in Normandië en Parijs – waar hij zich, eindelijk in een echte wereldstad aangekomen, gekluisterd voelde aan het huishouden van zijn broodheer – en korte tijd was hij hoogleraar filosofie aan de protestantse academie van Sedan. Maar ook in de Ardennen kon hij zijn draai niet vinden. Hij begreep dat het lot van de hugenoten aan een zijden draad hing en opgelucht aanvaardde hij een positie in de Republiek. Door tussenkomst van Adriaan Paets werd hij in 1681 aangesteld als hoogleraar filosofie en geschiedenis aan de dan net opgerichte Illustre School van Rotterdam, een stad die hij de rest van zijn leven niet meer zou verlaten.

Het is ook in de analyse van Bayle’s leven vanaf 1681 dat deze studie duidelijk superieur is aan het boek dat tot heden gold als de standaardbiografie, *Pierre Bayle: Du Pays de Foix à la cité d’Erasmus* uit 1963 van Elisabeth Labrousse. Bost besteedt veel meer aandacht dan zijn voorgangster dat deed aan de tweede, Hollandse helft van Bayle’s leven, waarin hij uitgroeide tot een van de invloedrijkste auteurs uit de vroege, Europese Verlichting. Niet alleen heeft Bost de woelingen binnen de Waalse gemeente van Rotterdam nauwkeurig bestudeerd, hij kon bovendien zijn voordeel doen met de rijke oogst aan Bayle-studies van de afgelopen jaren. En hij kiest zelfverzekerd partij in het debat over de strekking van Bayle’s filosofie, die vanaf de vroege jaren tachtig van de zeventiende eeuw tot op de dag van vandaag verwarring heeft gezaaid. Vanaf de publicatie van de *Pensées diverses* (1681), maar zeker ook na het verschijnen van het *Dictionnaire historique et critique* (1697), hebben veel lezers vermoed dat Bayle op zijn minst tot ongelooft *neigde*. Vooral zijn stelling dat atheïsten in staat moeten worden geacht een deugdzaam leven te leiden – en dat overigens ook bleken te kunnen – werd hem zwaar aangerekend, met name door zijn jeugdvriend Pierre Jurieu. Meer in het algemeen droeg ook Bayle’s kritiek op de rationalisering van de theologie niet bij aan zijn populariteit onder de hervormde autoriteiten. En wie het aan de stok kreeg zowel met Jurieu als met Jean Le Clerc, stond binnen de Refuge zo goed als